

QADRIYATLAR FALSAFASI NAZARIYA, TUZILMA VA AMALIY AHAMIYAT

Pedagogika kafedrai o'qituvchisi Xojiyeva Matluba Shukurovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada falsafiy bilimlar tizimida aksiologiyaning tutgan o'rni, qadriyatlar tabiatining ontologik va gnoseologik asoslari tadqiq etilgan. Inson hayotida qadriyatlarning shakllanish mexanizmlari, ijtimoiy ong va madaniyat bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, globallashuv sharoitida milliy va umuminsoniy qadriyatlar dialektikasi hamda ularning shaxs kamolotidagi roli masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: aksiologiya, qadriyat, etika, estetika, subyektivizm, obyektivizm, ma'naviy meros, norma, ijtimoiy ideal.

Аннотация: В данной статье исследуется место аксиологии в системе философского знания, онтологические и гносеологические основы природы ценностей. Анализируются механизмы формирования ценностей в жизни человека, их связь с общественным сознанием и культурой. Также освещаются вопросы диалектики национальных и общечеловеческих ценностей в условиях глобализации, их роль в развитии личности.

Ключевые слова: аксиология, ценность, этика, эстетика, субъективизм, объективизм, духовное наследие, норма, социальный идеал.

Abstract: This article examines the place of axiology in the system of philosophical knowledge, the ontological and epistemological foundations of the nature of values. The mechanisms of value formation in human life, their connection with social consciousness and culture are analyzed. The issues of the dialectics of national and universal values in the conditions of globalization and their role in personal development are also highlighted.

Keywords: axiology, value, ethics, aesthetics, subjectivism, objectivism, spiritual heritage, norm, social ideal.

Insoniyat mavjud ekan, u doimo borliqdagi voqea-hodisalarni, ashyolarni va o'zaro munosabatlarni muayyan mezonlar asosida baholab keladi. Falsafa fanining tarkibiy qismi bo'lgan aksiologiya (yunoncha "axios" – qadrlı va "logos" – ta'limot) aynan mana shu baholash mezonlarini, ya'ni qadriyatlarni o'rganuvchi sohadir. Qadriyat tushunchasi shunchaki ashyoning moddiy qiymatini emas, balki uning inson va jamiyat Qadriyatlar falsafasining asosiy tadqiqot obyekti qadriyatlarning mohiyati, ularning jamiyat va inson hayotidagi o'rnini aniqlash bilan bog'liqdir. Falsafiy tafakkur tarixida qadriyatlar tabiatiga doir ikki asosiy yondashuv — subyektivistik va obyektivistik qarashlar shakllangan. Subyektivistik yondashuv tarafdorlari qadriyatlarni inson ehtiyojlari, manfaatlari hamda hissiy kechinmalarining mahsuli sifatida talqin qiladilar. Ularning fikricha, muayyan narsa yoki hodisa inson uchun ahamiyat kasb etgani sababli qadriyat darajasiga ko'tariladi. Obyektivistik konsepsiya vakillari esa qadriyatlarni inson ongidan tashqarida mavjud bo'lgan mutlaq ma'naviy mezonlar sifatida baholaydilar. Shu nuqtai nazardan adolat, haqiqat, ezgulik va go'zallik kabi tushunchalar insoniyat tomonidan tan olinishi yoki inkor etilishidan qat'i nazar, o'z mohiyatini saqlab qoladi.

Sharq falsafiy merosida aksiologik qarashlar axloqiy, ma'naviy va huquqiy qadriyatlar uyg'unligida rivojlangan. Buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiy o'zining Fozil odamlar shahri asarida jamiyat taraqqiyotining asosiy mezoni sifatida "baxt-saodat" g'oyasini ilgari suradi. Uning ta'limotida saodat insonning individual manfaatiga emas, balki jamiyatning ma'naviy birligi va ijtimoiy

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-6, ISSUE-5

uyg'unligini ta'minlovchi oliy qadriyat sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, Imom Buxoriy hadislarida insonning qadri uning niyati, odobi va amaliy faoliyati bilan belgilanishi qayd etiladi. Bu esa islom falsafasida ma'naviy poklik va axloqiy komillikning muhim aksiologik mezon ekanligini ko'rsatadi.

Turkiy xalqlar falsafiy tafakkurida ham qadriyatlar masalasi muhim o'rin egallaydi. Yusuf Xos Hojibning Qutadg'u bilig asarida adolat, davlat, aql va qanoat inson hamda jamiyat hayotining tayanch qadriyatlari sifatida ifodalanadi. Asarda Kuntug'di — adolat, Oytuldi — saodat, Ulug'mish — aql va O'zg'urmish — qanoat timsolida inson kamoloti hamda davlat boshqaruvining ma'naviy asoslari yoritilgan. Mazkur qadriyatlar tizimi bugungi kunda ham yosh avlodni ma'naviy barkamollik ruhida tarbiyalashda muhim metodologik ahamiyat kasb etadi.

Aksiologiya fanining taraqqiyoti davomida bir qator ilmiy maktablar shakllandi. Neokantchilikning Baden maktabi vakillari qadriyatlarni borliqdan ustun turuvchi transsendental mezonlar sifatida talqin etganlar. Ularning fikriga ko'ra, haqiqat, ezgulik va go'zallik inson faoliyatini tartibga soluvchi universal normalar hisoblanadi. Fenomenologik aksiologiya asoschisi Maks Sheler esa qadriyatlarni hissiy-intuitiv ravishda idrok qilinadigan obyektiv iyerarxiya sifatida izohlaydi. Sheler ta'limotida hissiy qadriyatlar, hayotiy qadriyatlar, ma'naviy qadriyatlar va muqaddaslik qadriyatlari o'zaro pog'onaviy tizimni tashkil etadi. Ushbu nazariya zamonaviy ma'naviy tarbiya va shaxs kamolotini shakllantirishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Pragmatik aksiologiya vakillari, xususan Jon Dyui, qadriyatlarning amaliy va funksional jihatlariga e'tibor qaratganlar. Unga ko'ra, qadriyat inson ehtiyojlarini qondirish va ijtimoiy faoliyatni samarali tashkil etish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur yondashuv bugungi globallashuv va bozor iqtisodiyoti sharoitida qadriyatlarning amaliy ahamiyatini tushinishda muhim nazariy asos hisoblanadi. Har bir xalqning milliy qadriyatlar tizimi uning tarixiy taraqqiyoti, madaniy merosi va ijtimoiy turmush tarzi bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbek xalqining qadriyatlar tizimida oila, mahalla, kattalarga hurmat, mehr-oqibat, bag'rikenglik va mehmondo'stlik kabi tushunchalar ustuvor ahamiyatga ega. Ushbu qadriyatlar jamiyatda ijtimoiy hamjihatlikni ta'minlash, yosh avlodni vatanparvarlik va ma'naviy yetuklik ruhida tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bois aksiologiya nafaqat falsafiy nazariya, balki jamiyatning ma'naviy taraqqiyotini belgilovchi muhim ilmiy-amaliy yo'nalish sifatida ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy globallashuv davrida aksiologiya fani yangi muammolarga duch kelmoqda. Turli madaniyatlarining jadal to'qnashuvi natijasida "qadriyatlar inqirozi" yoki "qadriyatlar relyativizmi" (nisbiyligi) yuzaga kelmoqda. Ba'zi hollarda moddiy boyliklarning ma'naviy qadriyatlardan ustun qo'yilishi, iste'molchilik madaniyatining rivojlanishi jamiyatning ma'naviy negizlariga raxna solishi mumkin. Bunday sharoitda aksiologiya inson uchun nima hayotiy va nima o'tkinchi ekanligini ajratishga yordam beruvchi "kompas" vazifasini o'taydi. XXI asrda texnologik taraqqiyot "raqamli aksiologiya" tushunchasini kun tartibiga chiqardi. Bugungi kunda virtual borliq va ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning qadriyatlar tizimiga bevosita ta'sir o'tkazmoqda. Axborot almashinuvining tezlashishi natijasida "universalizm" va "partikulyarizm" (milliy cheklanganlik) o'rtasidagi kurash kuchaydi. Bir tomondan, inson huquqlari, demokratiya va ekologik mas'uliyat kabi umuminsoniy qadriyatlar global miqyosda yoyilayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, milliy o'zlikni saqlash ehtiyoji ortib bormoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt va biotexnologiyalar davrida "hayotning qadri" va "insoniy identifikatsiya" tushunchalari qayta ko'rib chiqilmoqda. Bunday sharoitda milliy ma'naviyatimizga yot bo'lgan g'oyalarga qarshi ma'naviy filtrni shakllantirish muhimdir.

Qadriyatlar inson xulq-atvorini tartibga soluvchi regulyator hamdir. Jamiyatda qabul qilingan qadriyatlar normalarga aylanadi. Masalan, rostgo'ylik qadriyat bo'lsa, "yolg'on gapirma" degan talab ijtimoiy normadir. Inson o'z faoliyatini ushbu qadriyatlar tizimiga moslashtirish orqali jamiyatda o'z o'rnini topadi. Aksiologik ong shakllangan shaxs har qanday vaziyatda ham o'zining ichki ma'naviy prinsiplariga sodiq qoladi. Bu esa ijtimoiy barqarorlikning asosidir⁴. Xulosa qilib aytganda, qadriyatlar falsafasi inson hayotining mazmuni va maqsadini belgilab beruvchi ta'limotdir. Aksiologiya bizga nafaqat dunyoni bilishni, balki uni qadrlashni, go'zallikni his etishni va insoniylikni saqlab qolishni o'rgatadi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unligi jamiyat taraqqiyotining garovidir. Zero, ma'naviy qadriyatlari barqaror bo'lgan millat har qanday davr sinovlaridan muvaffaqiyatli o'tib, o'zining yuksak sivilizatsiyasini yaratishga qodir bo'ladi.

Adabiyotlar,

1. G. Rikkert. Nauki o prirode i nauki o kulture. — M.: Respublika, 1998. (Aksiologiyaning klassik manbalaridan biri).
2. Sheler M. Formy znaniya i общество. — M.: Nauka, 1994. 120-s.
3. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig (Saodatga yo'llovchi bilim). — T.: Yulduzcha, 1990. 64-bet.
4. To'rayev B. Globallashuv va ma'naviy-axloqiy qadriyatlar transformatsiyasi. // Falsafa va huquq. 2022. №2. 18-22-betlar.
5. Олимов Ш.Ш., Ходжиева М.Ш. Возможности применения педагогических технологий в образовательном процессе // Молодежь и XXI век-2020. — 2020. — С. 228-231.
6. Karimova R. M. Aksiologik yondashuvning ta'limdagi ahamiyati.// Pedagogika va psixologiya jurnali. 2022. 2(4), 45-51.
7. Kluckhohn C. Values and value-orientations in the theory of action: An exploration in definition and classification //Toward a general theory of action. — Harvard university press, 1951. — С. 388-433.
8. Xodjayev B. X. Pedagogik aksiologiya" o'quv qo'llanma //T."Fan va texnologiya. — 2011. — T. 156.
9. Ходжиева М. Ш. Совершенствование аксиологического подхода к педагогической деятельности у будущих учителей //Научный журнал. — 2020. — №. 9 (54). — С. 43-45.
10. Yoshiyena U. M. The importance of using pedagogical technologies in special educational schools //Вестник науки и образования. — 2020. — №. 22-2 (100). — С. 24-26.
11. Tojiyevich J. B. THE DEVELOPMENT OF THE ART OF MUSIC IN THE PERIOD OF THE SOMANIDS ERA //SHOKH LIBRARY. — 2025. — T. 1. — №.
- 12.